

Микола Дроботенко

НАПРЯМКИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ДОБИ

Розглянуто окремі питання консолідації української нації. Особливістю постколоніального дискурсу є вивчення нових типів культурної та соціальної ідентичностей, питань самоконцептуалізації, легітимації локальних наративів у якості національних. Відомо, що феномен колективної ідентичності давно привертає увагу багатьох дослідників і активно обговорюється в різних соціальних та гуманітарних дискурсах. Зарубіжна наука вивчає це явище переважно у відповідності з соціокультурною антропологією, соціологією та психологією з різних теоретичних та методологічних положень (З. Фройд, Е. Еріксон, К. Юнг, Б. Андерсон, М. Барретт, З. Бауман, Ф. Барт, Е. Гелнер, Р. Дженкінс, Г. Кон, В. Коннор, Б. Лукман, Д. Маттесон, А. Мелуччі, Дж. Г. Мід, М. Мід, К. Московичі, Е. Сміт, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Дж. Габермас, С. Гантінгтон та ін.). У російській та українській науці ідентичність вивчається в рамках філософії, політології, соціології, культурології, психології. Автором екстрапольовано Еріксонівський термін «ідентичність» на поняття «національна ідентичність». Проаналізовано складові частини цього поняття, проведено пошук взаємозв'язку складових частин і запропоновано напрямки консолідації українців.

Акцентовано на тому, що особливою рисою національної ідентичності українців слід вважати рівень їх моральності, що синтезований із різних почуттів, успадкованих від попередників протягом багатьох віків існування українського народу на землях сучасної України. Історичні факти становлення сучасного українського народу доводять незмінність його потягу до свободи, справедливості, відданості своїм ідеалам, на яких ґрунтується сучасне суспільство і навколо яких є можливою консолідація народу України. Зазначено, що, говорячи про унікальність української нації, слід згадати про її світоглядні засади, які дозволяли українцям відстоювати свої інтереси і захищати цінності, які лежать в основі національної ідентичності. Підкреслено, що розуміння сутності і шляхів будь-якої консолідації базується на природних фізичних законах існування матерії, світу, – це має бути враховано у процесі досягнення поставленої мети.

Ключові слова: консолідація, народ, національна ідентичність, історія народу.

Mykola Drobotenko

DIRECTIONS OF CONSOLIDATION OF THE UKRAINIAN NATION OF THE POST-COLONIAL EPOCH

Some issues of consolidation of the Ukrainian nation are considered. The peculiarity of postcolonial discourse is the study of new types of cultural and social identities, issues of self-conceptualization, and the legitimization of local narratives as national ones. It is known that the phenomenon of collective identity has attracted the attention of many researchers and is actively debated in various social and humanitarian discourses. Foreign science studies this phenomenon mainly according to sociocultural anthropology, sociology and psychology from various theoretical and methodological positions (Z. Freud, E. Erickson, K. Jung, B. Anderson, M. Barrett, S. Bauman, F. Bart, E. Gellner, R. Jenkins, H. Kon, B. Connor, B. Lukman, D. Matteson, A. Melutchchi, J. G. Mead, M. Mead, K. Moscovichi, E. Smith, G. Tefjel, J. Turner, J. Habermas, S. Huntington, etc.). In Russian and Ukrainian science, identity is studied within the framework of philosophy, political science, sociology, cultural studies, and psychology. The author extrapolated the Ericksonian term "identity" to the concept of "national identity". The components of this concept are analyzed, the interconnection of the components is searched and directions of consolidation of Ukrainians are offered.

The emphasis is made on the fact that the level of their morality, synthesized from the various feelings inherited from their predecessors during many centuries of existence of the Ukrainian people on the lands of modern Ukraine, should be considered a special feature of Ukrainian national identity. Historical facts of the formation of the modern Ukrainian people prove the immutability of his desire for freedom, justice, dedication to their ideals, on which the modern society is based and around which consolidation of the people of Ukraine is possible. It is noted that, speaking of the uniqueness of the Ukrainian nation, one should mention its ideological principles, which allowed Ukrainians to defend their interests and protect the values on which national identity is based. It is emphasized that understanding the essence and ways of any consolidation is based on the natural physical laws of the existence of matter, of the world - this should be taken into account in the process of achieving the goal.

Key words: consolidation, people, national identity, history of the people.

Постановка проблеми. Упродовж тисяч років імперії використовували стратегію «розділяй і володарюй» (лат. «divide et impera») для посилення

впливу і досягнення контролю над колоніями. Незважаючи на те, що цю фразу вважають максимом римського сенату, вона відсутня в класичних текстах

античних часів. Однак ми її знаходимо у французькій, англійській і російській художніх літературах. Римська, Британська і Французька колоніальні імперії керувалися саме принципами цієї максими, зберігаючи контроль над підлеглими територіями і народами.

Російська імперія, не вигадуючи нічого нового, теж використовувала зазначені методи, а сучасна Росія застосовує їх і до сьогодні. Росіяни пішли далі – вони поклали цей вислів в основу ведення війн: гібридних, ресурсних, економічних і навіть психологічних! Але відому максиму «розділяй і володарюй» промовляють не лише тоді, коли визначають форми, методи панування та правління колоніально-залежними країнами, адже управління великими масами різних людей теж може відбуватися за цим принципом. Саме тому проблема єдності великих мас людей, які проживають на територіях суверенних держав і утворюють таким чином народ, будуть актуальними завжди і потребують постійного вивчення, аналізу, а головне, – швидкого реагування на виклики часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Відомо, що певні кола, в поле зору яких потрапляє суверенна держава, «зачіпаючи» своїм існуванням їхні інтереси, діють активно і стрімко. Справа у тому, що тоді, коли суверенітет держави стає визнанням, національна спільнота одразу виявляється під загрозою одночасно як внутрішньої дезінтеграції, так і зовнішньої агресії. Не оминула ця доля і нашу Україну. Завдання держави полягає, у першу чергу, в тому, щоб нейтралізувати ці загрози і виклики, забезпечивши таким чином свій суверенітет і незалежність, а також порядок у державі і процвітання свого народу.

«Порядок у державі буває троякого роду. По-перше, якщо закони хороші, ми говоримо, що панує порядок. По-друге, якщо громадяни підкоряються тим законам, які є, ми теж говоримо, що панує порядок. По-третє, якщо і без законів державне життя йде добре, слідуючи вдачі і звичаям, це ми теж називаємо порядком» [4, с. 164]. Так вважали давньогрецькі філософи. Із того часу минуло чимало століть, але нічого принципово нового людство так і не вигадало.

На тому, що на порядок в державі впливають особливості характеру народу, який там проживає, наголошували й інші відомі автори. Зокрема, Г. Лебон значну увагу приділяв особливостям характеру народу, і, відповідно, його місцю у світі: «З тих, які грають найбільш важливу роль, слід головним чином відзначити: наполегливість, енергію, здатність володіти собою, – вони виникають з волі. Ми згадаємо серед основних елементів характеру моральність, хоча вона – синтез досить складних почуттів. Це останнє слово ми беремо в сенсі успадкованої поваги до правил, на яких ґрунтується існування суспільства. Мати моральність для народу – значить мати відомі тверді правила поведінки і не відступати від них. Оскільки ці правила різняться у

різних епохах і країнах, то моральність внаслідок цього здається річчю дуже мінливою, і вона в дійсності такою є; але для цього народу, для цього моменту моральність має бути абсолютно незмінною. Дочка характеру, але нітрохи не розуму, вона може вважатися міцно встановленою лише тоді, коли стала спадковою і, отже, несвідомою. Взагалі, можна сказати, що велич народів залежить головним чином від рівня їхньої моральності» [6].

Наполегливості, енергії, здатності володіти собою українському народу може позаздрити будь-яка спільнота людей у світі. І тому зрозумілими є зусилля певних кіл з-за кордону у напрямку руйнації підвалин державності – єдності українського народу, його волі й витримки. Саме тому питання консолідації українства у всьому світі має неабияке значення для української нації сьогодні, у постколоніальну добу.

Мета статті – проаналізувати основні напрямки консолідації української нації в постколоніальну епоху в контексті українознавства як інтегративної науки.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження.

Не вдаючись до аналізу історії розвитку українства у світі, з упевненістю можна сказати, що саме колективна ідентичність українців дозволила їм вистояти у віковій боротьбі за право називатися нацією. Але спершу витлумачимо поняття «ідентичність нації» і визначимо її складові, а також зосередимося на напрямках консолідації українства.

Ідентифікаційна проблематика стала актуальною у ХХ ст. Перші концепції ідентичності були представлені у працях З. Фрейда, Е. Еріксона, К.-Г. Юнга, Г. Теджфела, Дж. Тернера, Е. Сміта та інших вчених [8; 9; 10]. Феномен колективної та індивідуальної ідентичності давно привертає увагу багатьох дослідників і активно обговорюється в різних соціальних і гуманітарних дискурсах. Зарубіжна наука вивчає це явище переважно у контексті соціальної та культурної антропології, соціології та психології, базуючись на різних теоретичних та методологічних положеннях (Б. Андерсон, М. Барретт, З. Бауман, Ф. Барт, Е. Гелнер, Р. Дженкінс, Г. Кон, В. Коннор, Б. Лукман, Д. Маттесон, А. Мелуччі, Дж. Г. Мід, М. Мід, К. Московичі, Габермас, С. Гантінгтон та ін.). У російській та українській науці ідентичність вивчається в рамках філософії, політології, соціології, культурології, психології. Особливістю постколоніального дискурсу є вивчення нових типів соціальної та культурної ідентичностей, питань самокатегоризації і самоконцептуалізації, легітимації локальних наративів у якості національних тощо.

У більшості словників і довідників термін «ідентичність» не має чіткого і однозначного визначення, навіть коли йдеться про особистість, оскільки цей термін у рівній мірі стосується таких наук, як психологія, соціологія та історія. Можна зрозуміти, чому визначення поняття «ідентичність нації» набуває такого значення для консолідації

національних спільнот у постколоніальну добу. Відомий фахівець у галузі психології Ерік Еріксон, даючи визначення ідентичності, описує її у декількох аспектах, а саме: *Індивідуальність* – усвідомлене відчуття власної унікальності і власного окремого існування. *Тотожність і цілісність* – відчуття внутрішньої тотожності, безперервності між тим, чим людина була в минулому, і чим обіцяє стати в майбутньому; відчуття того, що життя має узгодженість і сенс. *Єдність і синтез* – відчуття внутрішньої гармонії і єдності, синтез образів себе і дитячих ідентифікацій в осмислене ціле, яке народжує відчуття гармонії. *Соціальна солідарність* – відчуття внутрішньої солідарності з ідеалами суспільства і групи в ньому, відчуття того, що власна ідентичність має сенс для шановних певною людиною людей (референтної групи), і що вона відповідає їхнім очікуванням [8, с. 218–219]. Якщо екстраполювати ці ознаки на поняття «національна ідентичність», стають зрозумілими складові національної ідентичності, механізми їхньої взаємодії і підтримки і, відповідно, напрямки консолідації зусиль, спрямованих на її збереження.

Говорячи про унікальність української нації, слід згадати про світоглядні засади, які дозволили українцям у всі часи відстоювати свої інтереси і захищати власні цінності. І чим більшим був зовнішній тиск з боку поневолювачів і загарбників, тим міцнішою ставала нація. Світогляд визначав не лише позицію і відносини людей на територіях, де вони проживали, але й принципи організації та взаємодії, спільного життя і їхній подальший розвиток.

Боротьба за землю, за волю, за право називатися народом/нацією з усіма ознаками не припинялася упродовж століть, триває вона і сьогодні на землях України зі споконвічним ворогом української нації – Росією. Таким чином, оцінювати й осмислювати сьогоднішній стан, наслідки і майбутнє, яке має нерозривний зв'язок з минулим, ми мали змогу лише після здобуття Незалежності. Відчуття дистанції і взаємозв'язку між минулим і сучасним, як свідчить дійсність, має небезпечні наслідки. Особливо це помітно сьогодні, коли розв'язана війна проти нашої держави, коли захоплена частина її території. Саме використання цих прогалин відчувається особливо гостро і болюче. Із «закамарків» історії дістаються неперевірені дані, вигадані та сфальсифіковані факти, – і на цьому ґрунті будується політика дестабілізації ситуації у нашій державі.

Специфіка історії України полягає, окрім іншого, у тому, що її власний саморозвиток і природні зв'язки з культурою Європи упродовж століть штучно, часто насильницькими діями ускладнювалися, а то й переривалися на значний час. Саме тому еволюція суспільного життя в Україні аж до XIX ст. не зумовлювалася якісними змінами в розвитку думки, особливо філософської. Натомість, чинниками еволюції суспільства виступали політичні інтереси

держав-сусідів, а соціально-політичні інтереси самих українців (з їхньою надзвичайно складною і суперечливою стратифікацією) лише сприяли...реалізації чужинських намірів [5].

Дуже важливим для консолідації українства у постколоніальну добу є міф про багатонаціональність української нації. Відповідно до документів ООН і ЮНЕСКО, національна держава – це така держава, де титульний народ становить не менше ніж 67 % населення в країні. Інші зараховуються до міноритарних спільнот як національні меншини, що через певні обставини відірвалися від основного ядра свого етносу, який має свою державність. Дані Всеукраїнського перепису населення 2001 р. дозволяють розвінчувати поширені міфи про існування в Україні аж 134 народів. Зокрема, окрім 37,6 мільйона українців (77,8 %), є представники ще 15 національних спільнот. Це – росіяни – 8,3 мільйона (17,3 %), білоруси – 275,8 тис. (0,6 %), молдавани – 258,6 тис. (0,5 %), болгары – 204,6 тис. (0,4 %), угорці – 156,6 тис. (0,3 %), румуни – 151 тис. (0,3 %), поляки – 144,1 тис. (0,3 %). Решта становлять 0,2–0,1 %, тобто є нечисленними спільнотами. Це євреї – 103,6 тис., вірмени – 99 тис., греки – 91,51 тис., татари – 73,3 тис., роми – 27,6 тис., азербайджанці – 45,2 тис., німці – 33,3 тис., гагаузи – 31,9 тис. До цих міфічних 134 «народів» належать ще 79 спільнот, які за чисельністю налічують від трьох до сотні осіб. Серед них – представники Півночі Росії: алеути – 6 осіб, юкагири – 12, євреї середньоазіатські – 13, ітельмени – 18, долгани – 26, енці – 26, нганасани – 44 (до 2001 року був один), удегейці – 42, мансі – 43, тувинці – 43 [3].

За часів існування України у складі СРСР партоткрітична пропаганда вбивала у голови людей думку про «єдність» народу і «радянський народ», нівелюючи тим самим національні інтереси, національну ідентичність всіх народів, підмінюючи таким чином поняття і переносючи акценти. Але і сьогодні в Україні офіційна пропаганда орієнтується на радянські шаблони, маскує у понятті «народи України» інтереси і право саме українського народу, який є титульною нацією на своїй землі, вирішувати свою долю і своє майбутнє.

Провідні європейські держави, незважаючи на проблеми з переселенцями і болючі для них міграційні процеси, наявною свободою переміщення осіб всередині ЄС, офіційно відмовившись від мультикультурності, впроваджують політику адаптації національних меншин і мігрантів до європейських цінностей і до специфіки того народу, на території якого вони проживають. Саме адаптації, а не підлаштування до інтересів і бажань гостей і загравання з ними. Вочевидь, для консолідації українства необхідно дотримуватися таких поглядів і в Україні, якщо її народ на Майданах країни ціною життя найкращих її синів і дочок у боротьбі з терористами і російськими найманцями на Сході країни обрав напрямок руху до Європи. Законодавчі акти, які приймаються законотворцями в Україні,

орієнтовані на європейські стандарти, тому й ці європейські норми, а також інші світоглядні позиції із захисту національних інтересів свого народу мають бути враховані у проведенні реформ у першу чергу.

На святкуванні Дня Незалежності 24 серпня 2018 року вперше у привітанні військовослужбовців пролунало «Слава Україні! – Героям Слава!». Це гасло є консолідуючим, оскільки саме такі Смисли кликали українців на боротьбу за Незалежну Державу, саме за це боролись і вмирили Герої України, саме із цим закликком українські воїни захищають свою націю, свій народ і землю сьогодні.

Виходячи з вищезазначеного, спробуємо розібратися навколо чого і як, на нашу думку, має консолідуватися українська нація. Перш за все, з'ясуємо, що містить у собі слово латинського походження: *consolidatio* (*con* – разом, *solido* – скріплюю). Академічний тлумачний словник Української мови пояснює нам, що консолідація це – дія [1, с. 264]. Синоніми до слова «консолідація» такі: згуртування, об'єднання, інтеграція, централізація, стабілізація, зближення, єднання, зміцнення, сплетіння, посилення тощо. Тепер залишається проаналізувати, що саме впливає на консолідацію нації, а також як її досягти.

Науковці давно вже довели, що закони природи, закони математики, фізики й хімії поширюються на усі сфери життя нашого суспільства. Нільс Бор, опанувавши квантову фізику, був справжнім вченим із широким спектром інтересів і сказав своє слово і в гуманітарних науках, даючи інтерпретацію окремих процесів, що відбуваються у суспільстві. Він надавав принципу додатковості філософську значущість: «У філософському аспекті знаменним є те, що стосовно аналізу і синтезу в інших галузях знання ми зустрічаємося із ситуаціями, що нагадують ситуацію у квантовій механіці. Зокрема, цілісність живих організмів і характеристики людей, що мають свідомість, а також і людських культур, репрезентують риси цілісності, відображення яких вимагає типово додаткового способу опису» [2, с. 532].

Алмаз має найбільшу з усіх відомих у природі матеріалів твердість за рахунок щільного розташування атомів і їхніх міцних зв'язків, що, врешті-решт, і забезпечує йому таке широке застосування в науці і техніці. Не кажучи вже про ювелірну галузь, де його властивості оцінюються з іншого, не менш привабливого боку для власника такого каменя. Ідеальний кристал алмазу можна уявляти як одну *гігантську молекулу*. Ключові слова у цьому визначенні – «*щільне розташування атомів і їхні міцні зв'язки*!» Знову-таки – екстраполюємо ці ознаки і властивості алмазу на поняття «національний характер», «національна ідентичність», «національна мораль» і, відповідно, способів і шляхів зближення-єднання-зміцнення складових українства! Можна для прикладу згадати і властивості води, яка має три стани, чітку кристалічну решітку і може видозмінюватися, –

залежно від зовнішніх факторів, навіть вимовлених поруч з нею звуків, слів, мелодій тощо. Таким чином, немає нічого складного і неможливого у розумінні й вирішенні проблеми консолідації, якої саме зараз потребує українське суспільство. Головна умова – це наявність політичної волі і здатність політичної еліти відстоювати інтереси свого народу.

Але сьогодні, у постколоніальну добу, майже нічого не змінилося на політичному олімпі. Захоплюючись святковою феєрією під назвою «відродження України», голосно оповідаючи, як має будуватися держава і нація, імперативно стверджуючи, що до них ніхто нічого не робив і робити не мав бажання, теперішні політики, натягнувши облудливі маски, продовжують «обдурювати вже і без того обдурену націю» [7, с. 144]. І тут ми доходимо до ще однієї цікавої і небезпечної для консолідації нації речі! А чи є представники у законодавчому органі влади, інтереси якого народу і країни вони захищають, публікуючи закони, приймаючи рішення? Наявність українського громадянства політиків ще не гарантує якісного виконання ними роботи в інтересах того самого українського народу. Тим паче, як стає відомо завдяки відкритості вітчизняних ЗМІ, – воно (громадянство) у багатьох політиків не єдине. Але ж від ефективної, відповідальної і цілеспрямованої роботи політиків, узгодженої з інтересами джерела влади в Україні, її народу, залежить і подальше життя країни в цілому.

Як ми бачимо, від «братів кровних» Україна отримала війну, обстріли «Градами», «Смерчами», анексію території і втрати, які не вимірюються ніякими грошима. І у цьому випадку доречним буде згадати закони фізики, щоб зрозуміти необхідні подальші дії народу, спрямовані на консолідацію і протидію агресору заради свого збереження. Історичні факти і події становлення українського народу як нації, починаючи з часів Богдана Хмельницького, Северина Наливайка, Івана Гонти і аж до визвольних змагань ОУН–УПА у ХХ ст. доводять це.

У суспільстві існує думка, що біль, горе, втрати єднають, консолідують. Частково – так. Але це у випадку, якщо на людському рівні існують порозуміння, підтримка, повага, якщо існує фізичний, енергетичний та інформаційний зв'язки всередині спільноти. Це негатив, який може виступати об'єднуючим чинником. Але нам потрібний *позитив*! Потрібна позитивна енергія, яка об'єднує на вищих рівнях. Потрібні *перемоги країни* в цілому. Це об'єднує українську націю, гуртує її. Вшанування жертв Голодоморів, репресій, безперечно, сприяє консолідації, але краще і дужче вона відбувається (і відчувається суспільством), коли відзначаються перемоги, коли є, що святкувати. Перемоги потрібні у всьому і щодня: у військових справах, економіці, науці, спорті, вихованні й навчанні підростаючого покоління.

Висновки. Отже, екстраполяція Еріксоновського трактування «ідентичність особистості» на поняття «ідентичність нації» з аналізом його складових показує один із шляхів пошуку консолідації українства, який варто розглядати у подальших теоретичних та емпіричних дослідженнях спільної ідентичності українців як об'єднувального чинника. Надзвичайної важливості у питанні консолідації українства набуває використання історичного досвіду, практичних досягнень у минулі часи і потенційних можливостей України в сучасних умовах, що має поєднуватися з цілеспрямованою деколонізацією українського соціуму.

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 4. – 670 с.
2. Бор Н. Квантовая физика и философия / Н. Бор // Бор Н. Избранные научные труды: в 2 т. – Москва : Наука, 1971. – Т. 2. – 654 с.
3. Борисенко В. Скільки «народів» живе в Україні / В. Борисенко // Урядовий кур'єр. – № 105 (5974). – 9 червня 2017 р.
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский. – 2-е изд. – Москва : Мысль, 1986. – 571 с.
5. Іванишин В. Світогляд нації / С. Іванишин. – Науково-Ідеологічний Центр ім. Дмитра Донцова. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dontsovnyc.com.ua/svitohlyad-natsiji>
6. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.e-reading.club/book.php?book=33172>
7. Філіпчук Г. Г. Українськість: витоки, виклики, відповіді: монографія / Г. Г. Філіпчук. – Київ: Майстер книг, 2018. – 448 с.
8. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Флинта, 2006. – 342 с.
9. Smith A. National Identity and the Idea of European Unity / A. Smith // *International Affairs*. 1992. – Vol. 68. – p. 55–76.
10. Tajfel, H., Turner, J. C., 1986. The social identity theory of intergroup behavior / H. Tajfel, J. C. Turner // *Psychology of Intergroup Relations*. – Chicago: Nelson-Hall Publishers. – Vol. 1, p. 7–24.

References

1. 1973. *Akademichniy tлумachniy slovník ukraýnskoyi movi v 11 tomah* [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes]. T. 4. 670 s. [in Ukrainian].
2. Bor N. 1971. *Kvantovaya fizika i filosofiya* [Quantum Physics and Philosophy] in *Izbrannyye nauchnyye trudy: v 2 t.* [Selected Works: v 2 t.]. Moscow. Nauka. T. 2. 654 s. [in Russian].
3. Borysenko V. 2017. *Skil'ky «narodiv» zhyve v Ukraini* [How many «peoples» lives in Ukraine] in *Uriadovyi kur'ier* [Government Courier]. 105 (5974). 9 chervnia 2017 r. [in Ukrainian].
4. Dyohen Laertsyyi. 1986. *O zhyzny, ucheniyakh y yzrecheniyakh znamenitykh fylosofov* [About the life, teachings and sayings of famous philosophers]. 2-e izd. Moscow. Mysl. 571 s. [in Russian].
5. Ivanyshyn V. 2014. *Svitohlyad natsii* [Worldview of the Nation] in *Naukovo-Ideolohichnyi Tsentri im. Dmytra Dontsova* [Scientific-Ideological Center named after. Dmitry Dontsov]. URL: <http://dontsovnyc.com.ua/svitohlyad-natsiji> [in Ukrainian].
6. Lebon G. 2010. *Psikhologiya narodov i mass* [Psychology of peoples and masses]. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=33172> [in Russian].
7. Filipchuk H.H. 2018. *Ukrains'kist': vytoky, vyklyky, vidpovidi: monohrafiia* [Ukrainianity: Origins, Challenges, Answers: Monograph]. Kyiv. Maister knykh. 448 s. [in Ukrainian].
8. Erikson E. 2006. *Identichnost': yunost' i krizis* [Identity: youth and crisis]. Moscow. Flint. 342 s. [in Russian].
9. Smith A. 1992. National Identity and the Idea of European Unity in *International Affairs*. Vol. 68. S. 55 – 76 [in English].
10. Tajfel H., Turner J. C. 1986. The social identity theory of intergroup behavior in *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago. Nelson-Hall Publishers. Vol. 1. S. 7 –24 [in English].